

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2021, c. 7, s. 2: 1237-1274

İbn Cemâa'nın Siyaset ve Yönetim Düşüncesi Ibn Jamâa'a Thought on Politics and Governance

Ejder OKUMUŞ

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Din Sosyolojisi ABD,
Professor, Social Sciences University of Ankara, Faculty of
Islamic Studies, Department of Sociology of Religion
ejder.okumus@asbu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1337-3255

DOI: 10.47424/tasavvur.992062

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 07 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 05 Aralık / December 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Okumuş, Ejder. "İbn Cemâa'nın Siyaset ve Yönetim Düşüncesi".
Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 7/2 (Aralık 2021): 1237-1274.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This is article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected. web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Siyasetname ve nasihatname türü eserler, siyaset, devlet ve yönetim hakkında önemli bilgi, ıslahat, nasihat ve öğütler içerirler. Bu eserlerde devlet başkanından en alt devlet görevlisine kadar devlette yönetici ve diğer görevlilerin nitelik, görev ve sorumlulukları hatırlatılır; yanlış ve bozulmalar ortaya konularak çözüm önerileri getirilir. Bedreddin İbn Cemâa tarafından kaleme alınan *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm* adlı eser de insanlığın ortak siyaset görüşü birikimini teşkil eden siyasetname kapsamında görülebilecek ve ele alınabilecek bir kitaptır. Bedruddîn İbn Cemâa, İslam siyaset ve yönetim düşüncesi tarihinde görüşleriyle dikkat çeken önemli isimlerdendir. Son tahlilde İbn Cemâa, araştırmacılar, bilhassa siyaset ve yönetim alanında çalışanlar için hazine değerinde bir eseri miras bırakmıştır. Muhaddis ve fakih olarak İbn Cemâa, müderris vasfıyla hocalık yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiş bir ilim insanıdır. Bu araştırmanın problemi, İbn Cemâa'nın siyaset ve yönetim düşüncesinin temel noktalarının ne olduğudur. Bu makalede İbn Cemâa'nın mezkur eserine dayanarak siyaset ve yönetimle ilgili yaklaşımlarını anlamak amaçlanmaktadır. Çalışma, bu amaç kapsamında bilhassa siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih araştırmalarına katkı sağlamayı da hedeflemektedir. Araştırmacı, anlamacı metodolojik paradigma çerçevesinde nitel yaklaşımla ve dökümantasyon tekniği ile elde edilen veriler çerçevesinde konuyu ele almaktadır.

Anahtar kelimeler: Siyaset, Siyasetname, Yönetim, İbn Cemâa.

Abstract

Siyasahnamah [politics book] and nasihanamah [advice book] type works contain remarkable knowledge, view, advice and proposals about politics and governance. In these works, the qualifications, duties and responsibilities of governors, administrators and other officials from president to the lowest state official in the state are reminded, and problems and distortions are put forward and solution offers are made. The work titled *Tahrîr al-ahkâm fî tadbîr ahl al-Islam*, written by Badraddîn Ibn Jamâ'a, is also a book that can be seen and discussed within the scope of the politics books that constitutes the common political view of humanity. Badraddîn Ibn Jamâ'a is one of the important names attracting attention with his views in the history of Islamic politics and governance thought. In the final analysis Ibn Jamâ'a left a treasure worthy

work for researchers, especially those working in the field of politics and governance. As a professor of hadith and fiqh, he taught and raised many students. The problem of this research is to set forth the main points of Ibn Jamā'a's thought of politics and governance. In this article, it is aimed to understand and explain of the approaches of Ibn Jamā'a about politics and governance based on his mentioned work. Within the scope of this purpose, the study also aims to contribute to researches on political science, sociology and history. Within the framework of the understanding methodological paradigm, the researcher addresses the subject with a qualitative approach and the documentation technique

Keywords: Politics, Politics book, Governance, Ibn Jamā'a.

Giriş

İslam siyaset ve yönetim düşüncesi geleneğinde siyasetname veya nasihatnamelerin yeri ayrıdır. Siyasetname türü eserler, siyaset, devlet ve yönetim hakkında önemli bilgi, ıslahat, nasihat ve öğütler içerirler. Bu eserlerde devlet başkanından en alt devlet görevlisine kadar devlet yöneticisi ve diğer devlet görevlilerinin nitelik, görev ve sorumlulukları hatırlatılır; yanlışlar, bozulmalar ve zulümler ortaya konularak çözüm önerileri getirilir.¹ İnsanlığın ortak entelektüel ve siyaset bilimi geleneği olan siyasetname eserleri, müslüman tarihçi, devlet adamı, bilgin ve aydınlar tarafından büyük bir tecrübe birikiminden yararlanılarak İslamî bir bakış açısıyla kaleme alınmış çalışmalardır. Bedreddin İbn Cemâa (1241-1333) tarafından kaleme alınan *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*² adlı eser de siyasetname kapsamında görülebilecek ve ele alınabilecek bir kitaptır. Bu makalede İbn Cemâa'nın bu eserine dayanarak siyaset ve yönetimle ilgili yaklaşımları incelenmektedir.

¹ Bkz. Kadir Canatan, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014); Nevin Güngör Ergan, *Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri* (İstanbul: Bilgi Yayınları, 1998); Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, Çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 99-100; Ejder Okumuş, *İslam Siyaset ve Yönetim Düşüncesi Üzerine Yayınlanmamış Ders Notları* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2021).

² Bedreddin İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, Tah. Fuad Abdu'l-Mun'im Ahmed (Katar: Riâsetu'l-Mehâkimi'ş-Şer'iyye ve'ş-Şuûni' d-Dîniyye,1985).

Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî (1241-1333), yaygın ismiyle Bedruddîn İbn Cemâa, İslam siyaset ve yönetim düşüncesi tarihinde görüşleriyle dikkat çeken önemli isimlerdendir. Muhaddis ve fakih olarak İbn Cemâa, müderris vasfıyla hocalık yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiş bir ilim insanıdır. Kadılık görevinde de bulunan İbn Cemâa, bu görevi esnasında da yargı ve yönetim alanında önemli hizmetler yapmış bir zattır.

Memlükler dönemi Şafîi fakihlerinden Bedreddin İbn Cemâa, 12 Ekim 1241 tarihinde Beyânîyye tarikatının şeyhi Ebû İshak İbrâhîm'in oğlu olarak Hama'da dünyaya geldi. Erken denilebilecek yaşlarda Şemseddin Mekki b. Müsellem b. Allân el-Kaysî, Ebu'l-Fazl İsmâil b. Ahmed el-İrâkî, Ebû Şâme el-Makdisî gibi birçok muhaddisten ders alan İbn Cemâa, bunlara ek olarak babasından, Şerefeddin Abdülazîz b. Muhammed el-Ensârî'den, Ebû Tâhir İbrâhîm b. Hibetullah b. Müslim el-Bârizî'den vd. ilim tahsil etti. Hafız İbn Cemâa, Hac amacıyla Mekke'ye, sonra Mısır'a ve Dimaşk'a gitti. Hadis, fıkıh ve kelam alanlarında uzman olan İbn Cemâa, müderrisliğe ek olarak kadılık ve başkadılık görevlerinde bulundu.³ 7 Şubat 1333 tarihinde vefat eden⁴ ve hayatı boyunca yaptığı ilmi faaliyetler arasında hadis, tefsir, fıkıh, kelam, dil, şiir, tarih, ahlak, eğitim, askerlik ve siyasete dair önemli eserler⁵ kaleme alan

³ Fuad Abdu'l-Mun'im Ahmed, "el-Müellif: İbn Cemâa", *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, Bedreddin İbn Cemâa, (Katar: Riâsetu'l-Mehâkimi's-Şer'iyye ve's-Şuûni'd-Diniyye,1985), 7-12; Cemil Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 388-392.

⁴ İbn Cemâa'nın hayatı ve eserleri hakkında bk. Ahmed, "el-Müellif: İbn Cemâa", 7-28; Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", 388-392.

⁵ İbn Cemâa'nın başlıca eserleri şunlardır: *et-Tibyân fî Mübhemâti'l-Kur'ân*, *Ğurerü't-Tibyân fî men lem Yüsemme fi'l-Kur'ân*, *Keşfü'l-Me'ânî 'an Müteşâbihî'l-Mesânî*, *el-Fevâ'idü'l-Lâ'ihâ min Süreti'l-Fâtîha*, *el-Menhelü'r-Revî fî 'Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, *el-İ'lâm bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm*, *Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî*, *Münâsebâtu Terâcimi'l-Buhârî li-Ehâdîsi'l-Eboâb*, *el-Fevâ'idü'l-Ğarîzetü'l-Müstenbata min Hadîsi Berîre*, *el-Fevâ'idü'l-Ğarîze fî Ehâdîsi Berîre*, *Tenkîhu'l-Münâzara fî Tashîhi'l-Muhâbere*, *el-'Umde fi'l-Ahkâm*, *Keşfu'l-Ğumme fî Ahkâmi Ehli'z-Zimme*, *Huccetu's-Sülûk fî Mühâdâti'l-Mülûk*, *el-Mesâlik fî 'İlmi'l-Menâsik (Menâsikü'l-Hac)*, *İzâhu'd-Delîl fî Kat'i Huceci Ehli't-Ta'tîl*, *Tezkiretu's-Sâmi' ve'l-Mutekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Mute'allim*, *Nûru'r-Ravz*, *Urcûze fi'l-Hulefâ*, *Urcûze fî Kudâti's-Şâm*, *Meşyeha*, *et-Tuhfe 'ale'l-Kâfiye*, *Muqaddime fi'n-Naḥv*, *Müstenedu'l-Ecnâd fî Âlâti'l-Cihâd*, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, *Tecnüdü'l-Ecnâd ve Cihâti Ehli'l-Cihâd* zikredilebilir (bk. Ahmed, "el-Müellif: İbn Cemâa", 7-28; Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", 388-392).

İbn Cemâa'nın eğitim-öğretim hayatı boyunca birçok öğrenci yetiştirdiğini de zikretmek gerekir.⁶

İbn Cemâa'nın siyasetle ilgili görüşlerini anlamada İbn Teymiye'nin *es-Siyâsetu's-Şer'iyye*⁷ adlı eseriyle ortak noktaları bulunan *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm* adlı eseri önemlidir. Bu eserinde İbn Cemâa, imameti, imametin gerekliliğini, imamın şartlarını ve ahkâmını, imamette meşruiyeti, imametin başlıca boyutlarını, imamın hususiyet ve görevlerini, imamın yardımcı konumundaki kimselerin özelliklerini, cihad, ordu ve savaşla ilgili bazı hususları, divan, bürokrasi, hazine, maliye, vergi ve gayrimüslimlerle ilişkilere dair önemli konuları ele alır. Yöneticilerin namaza, zekâta, emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker gibi temel İslami emirleri yerine getirmelerinin önemi üzerinde durur.⁸

İbn Cemâa'nın siyaset ve yönetim düşüncesi, hiç şüphesiz onun yaşadığı toplumsal ve siyasal şartlardan etkilenerek oluşmuştur. O dönemde İslam toplumunda önemli gelişmeler yaşanmış, bilhassa Moğol saldırılarına, Abbasi hilafetinin zayıflaması ve yıkılmasına bağlı olarak siyasal kaoslar baş göstermiş, Mısır Abbasi hilafetinin tesis edilmesiyle hilafet ve saltanatta yeni bir süreç başlamıştır. İbn Cemâa böyle bir ortamda yaşamış, kadılık, müderrislik ve baş kadılık gibi görevler ifa etmiş bir insan olarak siyasetle ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Dolayısıyla onun siyasi görüşlerini kendi toplumsal ve tarihi gerçekliğinden bağımsız ele almamak gerekmektedir.

Bu araştırmanın problemi, İbn Cemâa'nın siyaset ve yönetim düşüncesi-nin temel noktalarının ne olduğudur. Anlaşılabilceği gibi bu çalışma, ele aldığı problem ve konu içeriği itibariyle gerek genel olarak siyaset ve yönetimin, gerek siyasetnamelerin ve gerekse İbn Cemâa'nın siyaset ve yönetimle ilgili yaklaşımının anlaşılması hakkındaki çalışmalara katkıda bulunacak bo-

⁶ İbn Cemâa'nın öğrencileri arasında İbn Kayyim el-Cevziyye, Zehebî, Alemüddin el-Birzâlî, Safedî, Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî, Bahâeddin İbn Akil, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Tâceddin es-Sübkî, Ebü Hayyân el-Endelüsî gibi âlimler, el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun ve nâibi Argun gibi idareciler zikredilebilir (Bk. Akpınar, "İbn Cemâa, Bedreddin", 388-390).

⁷ Takiyyuddin Ahmed İbn Teymiyye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye* (Menşûrâtü Dâri'l-Afâki'l-Cedide, Beyrut 1983).

⁸ Bedreddin İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, Tah. Fuad Abdu'l-Mun'im Ahmed (Katar: Riâsetu'l-Mehâkimi's-Şer'iyye ve's-Şuûni'd-Diniyye,1985).

yutlar taşımaktadır. Bu katkılara bağlı olarak çalışma, bilhassa siyaset bilimi, sosyoloji ve tarih araştırmalarına katkı sağlamayı da hedeflemektedir.

Bu makalede, İbn Cemâa'nın siyasetname türündeki eserinden hareketle siyaset ve yönetime dair yaklaşımlarını anlamak amaçlanmaktadır. Çalışmada söz konusu amaç ekseninde anlamacı metodolojik paradigma çerçevesinde nitel yaklaşımla dökümantasyon tekniği ile elde edilen veriler çerçevesinde konu ele alınıp analiz edilmeye çalışılmaktadır.

Araştırmanın konusu olan İbn Cemâa'nın siyaset görüşü hakkında daha önce yapılmış çeşitli felsefi ve bilimsel çalışmalardan oluşan literatüre bakmak faydalı olacaktır. Bu bağlamda Rosenthal'ın *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi* adlı eserindeki İbn Cemâa kısmı hatırlanabilir.⁹ Yazar bu çalışmasında İbn Cemâa'nın siyaset yaklaşımına fikri ve felsefi temelde bakar. el-Mübîdîn'in "es-Sultatu's-Siyâsiyye 'Inde'l-Fakîh Muhammed bin İbrâhîm bin Cemâ'a"¹⁰ başlıklı çalışması da İbn Cemâa'nın siyaset görüşüyle ilgilidir. İbn Cemâa'nın siyaset yaklaşımı kapsamında Kavak'ın hem İbn Cemâa'nın *Tahrîrû'l-Ahkâm fi Tedbîri Ehli'l-İslâm* adlı eserini Türkçe'ye çevirisi¹¹ hem de İbn Cemâa hakkındaki yazıları zikre değerlidir. Kavak'ın İbn Cemâa hakkındaki araştırmaları noktasında "Oryantalist Gözüyle İslam Siyaset Düşüncesi: İbn Cemâa'nın Siyaset Anlayışı ya da Şeriat'a Karşı Fıkıh"¹² başlıklı çalışmasından bahsedilebilir. Yine Kavak'ın "Bedreddin İbn Cemâa'nın Siyaset Anlayışı"¹³ başlıklı yazısı ile "Memlükler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş: Ahkâm-ı

⁹ Erwin I.J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu (İstanbul: İz Yayınları, 1996).

¹⁰ Mühenned Ahmed el-Mübîdîn, "es-Sultatu's-Siyâsiyye 'Inde'l-Fakîh Muhammed bin İbrâhîm bin Cemâ'a", *en-Nedve*, 12/2 (2001), 24-31.

¹¹ İbn Cemâa, *Adle Boyun Eğmek, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010).

¹² Özgür Kavak, "Oryantalist Gözüyle İslam Siyaset Düşüncesi: İbn Cemâa'nın Siyaset Anlayışı ya da Şeriat'a Karşı Fıkıh", *İslam ve Klasik*, Haz. Sami Erdem - M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 147-172.

¹³ Özgür Kavak, "Bedreddin İbn Cemâa'nın Siyaset Anlayışı", *Adle Boyun Eğmek, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*, İbn Cemâa, 21-28 (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 21-28.

Sultâniye Geleneğinin İhyası ve Meşruiyet Problemini Aşma Çabaları”¹⁴ başlıklı makalesi, bu bahiste önemli bir katkıdır. İbn Cemâa'nın siyaset görüşüyle ilgili literatür içinde Türkçe’de yapılan “İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa'nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi”¹⁵ başlıklı bir yüksek lisans tezi de zikredilebilir. İbn Cemâa'nın siyaset ve yönetim görüşünü odak noktasına yerleştiren bu makale de kuşkusuz söz konusu literatüre ciddi bir katkı olarak görülebilir.

1.İslam Toplumunun Yönetimi İçin Hükümler

Siyasetname ve nasihatname türündeki eserlerde yazarlar bir yandan siyaset ve yönetime dair önemli bilgiler verir, görüşler ortaya koyarken, diğer yandan halife, sultan, padişah, sadrazam, vezir, emir ve diğer yöneticilere nasihatlerde bulunur, öğütler verirler. Bu bağlamda İslam siyaset ve yönetim düşüncesi çerçevesinde siyasetname geleneğinin ayrı bir yeri olduğu şüphesizdir. Bu gelenek içinde yazılan siyasetnameler, aslında insanoğlunun siyasetle ilgili ortak fikrî tecrübesine dayanır. Bu eserlerde en üst yöneticiden en alt yöneticiye kadar yöneticilerin siyaset ve yönetim sanatı, siyaset ve yönetimde uymaları gereken hususlar ortaya konulur. Siyasetnameler, bu hususlar çerçevesinde imam, halife, sultan veya meliklerin devleti nasıl yönetmeleri gerektiği, halka nasıl davranmaları lazım geldiği, siyaset ve yönetimde temel esaslar, adaleti ayakta tutmanın hayati derecede önemi, siyasette güzel ahlak, kamu yönetiminin temel hususiyetleri, kamu görevlilerinin atanma ilkeleri, maliye, hazine, bütçe, vergi, devletlerarası ilişkiler gibi temel siyasi konuları ele alırlar.¹⁶ Devlet başkanı başta olmak üzere yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkilere odaklanan ve dolayısıyla muhatap kitlesi yöneten aktörler olan siyasetnamelerde söz konusu konular çerçevesinde ayetlere, hadislerle, alim ve düşünürlerin sözlerine, devlet başkanları ve diğer üst düzey yönetici-

¹⁴ Özgür Kavak, “Memlükler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş: Ahkâm-ı Sultâniye Geleneğinin İhyası ve Meşruiyet Problemini Aşma Çabaları”, *İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review*, 10/1 (2020), 181-228.

¹⁵ Mehmet Çoban, *İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa'nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹⁶ Bk. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 99-100; Hasan Hüseyin Adaloğlu, “Siyâsetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/304.

lerin söz ve fiillerine atflar yapılarak imam, halife, halife-sultan, hükümdar ve diğer yöneticilere öğütler verilir, önerilerde bulunulur.

Siyasetname türü eserler çerçevesinde öncelikle Abdülhamîd el-Kâtib'in *Ahdu Mervân ilâ İbnihî 'Ubeydillâh* risalesi, İbn Mukaffa'nın *el-Edebu'l-Kebîr*, *el-Edebu's-Sağîr* ve *Risâletu's-Sahâbe* adlı eserleri, Câhız'ın *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mulûk* adlı eseri hatırlanabilir. Bunların dışında Ebû Mansûr es-Seâlibî'nin *Âdâbu'l-Mulûk* adlı eseri, Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-Sulâtîniyye*, *Teshîlu'n-Nazar ve Ta'cîlu'z-Zafer fî Ahlâki'l-Melik ve Siyâseti'l-Mulk*, *Qavânînu'l-Vizâre ve Siyâsetu'l-Mulk* (Edebu'l-Vezîr), *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fî'l-Âdâbi's-Siyâsiyye* ve *Naşîhatu'l-Mulûk* adlı kitapları, İbn Ebû Rendeka *et-Turtûşî'nin Sirâcu'l-Mulûk* adlı eseri, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin *el-Misbâhu'l-Mudî' fî Hilâfeti'l-Mustazî* adlı eseri, Sebük Tegin'in *Pendnâme'si*, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i* zikre değerlidir. Siyasetname türündeki eserler kapsamında ayrıca Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* (*Siyeru'l-Mulûk*), Gazâlî'nin *Naşîhatu'l-Mulûk* (*et-Tibru'l-Mesbûk fî Nasîhati'l-Mulûk*), Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân ve Gülistân*, İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî Islâhu'r-Râ'î ve'r-Ra'iyye*, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın *Nesâyihu'l-Vuzerâ ve'l-Umerâ* vd. başlıklı eserleri de sayılabilir.¹⁷

Burada zikredilen ve zikredilmeyen siyasetname türü eserlere bir bütün olarak bakıldığında güçlü bir İslam siyasetname geleneğinin var olduğu görülür. Bu geleneğe yer alan düşünür, siyasetçi ve alimlerin görüşlerinde hareket noktası İslam ana kaynakları olmakla birlikte her konuda aynı düşünmedikleri, bazı konularda farklı düşüncelere sahip oldukları söylenebilir.

İbn Cemâa da *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm* başlıklı kitabıyla İslam siyasetname geleneği içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. İbn Cemâa, eserinde devlet, siyaset ve yönetime dair kayda değer bilgiler verir; padişaha, sadrazama, vezirlerle emirlere yönelik nasihat, tavsiye, öğüt ve teklifler serdedir.

Bedreddin İbn Cemâa'nın siyasetle ilgili temel eserinin ismi olan *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, dikkatle seçilmiş kelimelerden meydana

¹⁷ Siyasetname eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Adaloğlu, "Siyâsetnâme", 304- 306; Coşkun Yılmaz, "Siyâsetnâme: Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/306-308.

gelmektedir. Türkçe olarak düşünüldüğünde esere Ehl-i İslam'ın, yani *İslam Toplumunun Yönetimi Hakkında Hükümler* denilebilir. Eserin yazıldığı dönem açısından bakıldığında Ehlü'l-İslam kavramının kullanılması dikkat çekicidir. Bu ifade İslam ailesini, yani toplumunu ifade eder. Tedbir kavramı yönetim olarak anlaşılabilir. Bu kavram, siyaset ve yönetimde geçmişte de İslam düşünürleri, filozofları ve alimlerinin siyasete dair metinlerinde kullanılagelen bir kavramdır. Ahkam, yani hükümler, İslam'ın temel esaslarına göre fıkhi bir yaklaşımla siyaset ve yönetimle ilgili hükümlere işaret eder. O halde kitabın adı, İslam toplumunun yönetimine dair İslamî hükümlere gönderme yapmaktadır.

İbn Cemâa, hemen başta el-ahkâmü's-sultâniyye türünden olduğunu belirttiği eserini imam konumundaki kimselere uymaları gereken İslamî kaide-leri hatırlatmak için kaleme aldığını yazar.¹⁸ Fakat şu da ifade edilmelidir ki eser tipik bir nasihatname veya siyasetname değildir. Eserde açıkça görülebileceği üzere müellif siyasete daha çok fıkıh ekseninde yaklaşır. Dolayısıyla İbn Cemâa'nın siyasetle ilgili görüşlerinde fıkıh ve hukuk dili dikkati çeker. Nitekim kendisi de kitapta sünnetlere, rivayetlere, ulemanın görüşlerine dayandığını belirtmek ve ayrıca kitabın başlığında ahkam demeyi tercih etmek suretiyle¹⁹ de buna işaret etmiş olmaktadır.

2. Anahtar Kavramlar

İbn Cemâa'nın siyaset teorisinin anahtar kavramları; tedbir, siyaset, müdebbir, imam, halife, emîru'l-mu'minîn, sultan, ulu'l-emr, emir, melik, vezir, vazife, raiyye, şeriat, adalet, itaat, isyan, ulema, bilgi, ilim, ahlak, ordu, divan, vergi, maliye, hazine, emr bi'l-maruf ve nehy ani'l-münker olarak tespit edilebilir. Bunlara yeri geldikçe bu çalışmada atıfta bulunmaktadır.

İbn Cemâa *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm* çalışmasında siyaset ve yönetim hakkındaki bakış açısını paylaşırken söz konusu kavramlardan oluşan bir kavram setiyle yol alır. Kendisinden yaklaşık dört asır sonra yaşamış olan Defterdar Sarı Hacı Mehmed Paşa da siyasetname kitabı *Nesâyihu'l-*

¹⁸ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 45.

¹⁹ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 46.

Vuzerâ ve'l-Umerâ' da²⁰ böyle yapar. İbn Cemâa, siyaset ve yönetimle ilgili görüşlerini, kavramları rastgele değil, bilinçli bir şekilde uygun yerlerde anlam içeriklerini dikkate alarak ortaya koyar.

Kavram haritasına bir bütün halinde bakıldığında İbn Cemâa'nın kendi dönemindeki devlette makam sahibi olan kişilere yönelik tespit, sorun ve tavsiyelerini yöneltirken siyaset ve yönetim anlayışının ana çizgilerini verdiği görülür. Öncelikle halife, emîru'l-Mu'minîn, sultan veya padişahın devlet ve siyasette temel konumda olduğu ve çok önemli görüldüğü anlaşılmaktadır. Devletin başında bulunan yönetici ile diğer yöneticilerin siyaset ve yönetimde dinin hükümlerine, şeriata göre hareket etmelerinin gerekliliği yaklaşımı da dikkati çekmektedir. Siyasal düzen, devlet ve imamın toplum için gerekliliği, siyaset ve yönetimde adaletin esas olduğu, imama ve yöneticilere itaatın önemi, atamalarda liyakat ve ehliyet şartına vurgu İbn Cemâa'nın anahtar kavramlar haritasından anlaşılabilir.

Yine anahtar kavramlar seti bütünlüğü içinde mesela halife, emir, imam gibi kavramlarının anlam derinlik ve zenginlikleri, bunların gelişigüzel kavramlar olmadıklarını gösterir. Toplumsal sistemde vezir ve diğer yüksek makam sahiplerinin devletteki hiyerarşik yapı içinde göreve getirilmeleri, İmam veya sultanın liderliği altında verilen işleri yapmaları birbiriyle bağlantılı olarak önemle zikredilir.²¹

İbn Cemâa'nın kavram haritasında yine siyaset-ulema ilişkilerinin toplumsal nizamda ve devlette çok ehemmiyetli olduğu anlaşılır. Toplumda sağlam bir sistemin kurulması, iyiliklerin yayılması ve kötülüklerle mücadele edilmesi, devlet ve devlet adamlarının denetlenmesi gibi noktalarda ulemanın hayati derecede mühim olduğu fark edilir.²² İbn Cemâa'nın kavramlarının daha iyi anlaşılmasına katkı olması bakımından halife, emirlik, emiru'l-Mu'minîn ve sultan kavramlarına bakmakta fayda vardır.

²⁰ Defterî Mehmed Paşa, *Nesâihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ* (Esad Efendi Kitaplığı, No: 1830); Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Haz. Hüseyin Ragıp Uğural (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000).

²¹ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 45-263.

²² İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 72-88.

3. Halife, Emirlik, Emîru'l-Mu'minîn ve Sultan Kavramları

İbn Cemâa, siyaset ve yönetimle ilgili görüşlerini ortaya koyarken yeri geldikçe bazı kavramları açıklama gereği duyar. Mesela halife, emîru'l-mu'minîn ve sultan, bu kavramların başlıcalarıdır. Bu bağlamda İbn Cemâa, imamın, müslüman toplumu yönetmek üzere tayin edilen kimsenin *halife* olarak isimlendirilmesinin ve Allah rasulünün ümmetine halife olduğu için ona Halifet-i Rasûlillah denmesinin caiz olduğu görüşündedir. Bu durumda halifeye Halifetullah (Allah'ın halifesi) denmesinin uygun olmadığı kanaatindedir. Çünkü Hz. Ebu Bekir'e Halifetullah diye hitap edildiğinde, Allah'ın halifesi olmadığını, Allah Rasulünün halifesi olduğunu söylemiştir.²³

Emirlik (imâre) ve *emîru'l-Mu'minîn* kavramları *Tahrîr*'de birlikte ele alınır. Emirlik genel ve özel olmak üzere iki kısımdır. Genel emirlik, halifenin emîrî'l-mü'minin niteliğini taşıdığı hilafettir. Halifeler arasında emîru'l-Mu'minin sıfatı ilk kez hilafet vazifesini üstlendiğinde Ömer b. Hattab (ra) için kullanılmıştır. Sonra bu lakabı kullanmak halifelere özgü bir gelenek haline almıştır. Özel emirliğin üç farklı türünden bahsedilebilir. Birincisi bazı yönetim coğrafyalarındaki umumi işlerle genel olarak ilgilenme hakkına sahip bulunan kişilerin emirliğidir. Bu emirler melik ve sultanlardır. İkinci özel emirlik, uhdesine sadece bir bölge veya beldedeki belli işlerin verildiği ve başka yerlerle ilgilenme hakkı olmayan kişilerin emirliğidir. Üçüncü özel emirlik ise kendilerine belirli bir asker topluluğunun sorumluluğu yüklenen kişilerim emirliğidir. Bu kimseler kendi sorumluluklarını dışındaki orduların işlerine karışamazlar.²⁴ Bu tür emirliği uhdesinde bulunduran emir, liderlik ve komutanlıkta askerlerin en niteliklisi, en cesuru, en metini, en iyi karar verebileni, en güzel ahlâklısı, en cömerdi, harbi, harbin yönetimini, incelik ve ve hilelerini en iyi bilen, kişilikli, atılgan ve cüretli, tavizsiz, şartlara teslim olmayan; insanları tanıyan, güçlüklerin üstesinden gelebilen, akranlarına kıyasla üstünlükleri olan, düşmanın gaflet anlarını iyi farkedenden, ordusunu savaş düzenine sokmada ve yönetmede maharetli, savaş tekniklerini bilen, savaş stratejisi konusunda yetenekli biri olmalıdır.²⁵

²³ İbn Cemâa, *Tahrîrî'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 57.

²⁴ İbn Cemâa, *Tahrîrî'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 79-80.

²⁵ İbn Cemâa, *Tahrîrî'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 74-75.

Sultan kavramına gelince; sultan, Arap dilinde mülk ve kudreti ifade eder. Nitekim aynı kavram Rahman 55/33 ayetinde güç anlamında ve ayrıca İbrahim 14/10 ayetinde olduğu gibi hüccet manasında da kullanılır. Sultan ya melikliği ve kudreti dolayısıyla ya da Allah'ın varlığına ve birliğine hüccet, yani kesin delil olması itibarıyla sultan olarak isimlendirilir. Nitekim nasıl ki bir ülke veya coğrafya bir yönetici (müdebbir) olmadan istikamet bulamaz; aynı şekilde âlem de hikmet sahibi bir yönetici olmadan istikamet üzere olmaz. Sultan kelimesinin zeytinyağı (selî) kelimesinden türediği de söylenir. Çünkü tıpkı zeytinyağının ışığıyla etrafını aydınlattığı gibi sultan da adaleti ve yönetimi (tedbir) ile halkına ışık verir, onları aydınlatır.²⁶

4. İmamın Gerekliliği ve İmametın Önemi

İnsanların yazgısı olan toplumsal hayat, siyaseti, siyasi yapılanmayı, siyasi ilişkileri, siyasi bir düzeni ve yönetimi doğası gereği kendi içinde barındırır.²⁷ İnsanlık tarihinde siyasetin ve siyasi ilişkilerin olmadığı bir toplum düzeninden bahsetmek mümkün değildir. Siyasetin söz konusu olduğu bir yerde de hiç şüphesiz yönetim doğal olarak kendine yer bulur. Siyaset ve yönetim, toplumların kültürel, dinî, ailevî, siyasi, hukuki, ahlaki vd. boyutlarının durumuna göre toplumdaki topluma, kültürden kültüre farklılıklar arz eder. Devlet ve devlete bağlı siyaset ve yönetim ise elbette insanlık için daha sonra-ki dönemlerde ortaya çıkan ve gelişen bir durumu ifade eder.²⁸

Devlet ve siyasetin zorunlu olması demek aslında yöneticinin de zorunlu olması demektir. İbn Cemâa da toplumda yöneticinin gerekliğini söylerken esasında siyaset ve siyasal düzenin gerekliğini vurgulamış oluyordu. İbn Cemâa'ya göre toplumda imam veya sultanın varlığı zorunludur ve çok hayattır. Onun siyaset yaklaşımında imam, Allah tarafından İslam'ın işleri uhdesine verilen, Allah'ın o işlerle ilgili ahkâmını olması gerektiği gibi muradına

²⁶ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fi Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 73-74.

²⁷ Bkz. Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 3. Basım (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990), 7 vd.; Christian Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. A. Ufuk Kılıç (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 13 vd.; Nurullah Genç, *Yönetim ve Organizasyon* (Ankara: Seçkin Yayınları), 2007, 35 vd.

²⁸ Bkz. Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, 4. Basım (İstanbul: İnsan yayınları, 2018), 73 vd.; Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, 5. Basım (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993); Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli (İstanbul: Varlık Yayınları: ty.).

ve nizamına en uygun ve en güzel şekilde toplumsal düzene hakim kılan, uygulayan, düzenleyen, halkın iyiliği için elinden gelen gayreti gösteren ve Yüce Allah'ın kendisine verdiği gizli veya açık bütün nimetlere şükreden kimsedir. Bundan dolayı imam bilgi, hikmet ve ilimlere sahip bulunmaya ve genel hususlarda da özel hususlarda da nasihat edilmeye en layık kişidir.²⁹

İbn Cemâa, söz konusu özelliklere sahip bir imamın müslüman toplum tarafından tayin edilip atanmasının zorunlu veya vacip olduğunu belirtir. Dini savunup koruyacak, müslümanların işlerini yönetip idare edecek, aşırı gidenleri engelleyecek, zalimlere karşı mazlumları koruyacak, onların haklarını savunacak ve hakları yerli yerince kullanacak bir imamın tayininin vacip olduğunu söylerken³⁰ de imamın temel görev ve sorumluluklarını saymış olur. Bu asli görev ve sorumlulukları ifa etmek, imamın meşruiyetini sağlayan temel parametredir. Müslüman toplum, imamı bu görevler için tayin eder ve bu görevleri ifa eden imamı meşru görür.

İbn Cemâa, imamın tayininin gerekçesini ise ülkelerin salâhı ve insanların emniyeti olarak açıklar. Ona göre İmamın tayiniyle ülkeler emniyet, salâh, düzen, barış ve esenlik içinde olur; toplumda fesadın kökü kurur. Halkın durumları, ancak siyaset yapacak, onları yönetip idare edecek ve onları koruyacak bir sultanın varlığı ile düzgün olur. Bu sebeple bazı hikmet ehli ve filozoflar, sultanın kırk yıllık zulmünün halkın bir anlık sultansız kalmasından daha iyi olduğunu söylemişlerdir.³¹ Bedreddin İbn Cemâa, Turtûşî'nin (ö.1126) "Eğer Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerleriyle savması olmasaydı, elbette yeryüzü altüst olur, bozulurdu." (Bakara 2/251) ayetiyle ilgili yorumundan yararlanarak Allah güçlüye karşı zayıfı müdafaa edecek, zalimin elinden mazlumu kurtaracak sultanı yeryüzünde ikame etmeseydi, insanların birbirlerine düşecekleri şeklindeki yaklaşımı zikreder. Ona göre bu sebeple Allah, sultanı ikame etmek suretiyle kullarını emin kılmış, emniyet içinde bir toplumsal hayata nail etmiştir.³²

²⁹ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 45.

³⁰ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 48.

³¹ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 48-49.

³² İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 49.

Görüldüğü üzere İbn Cemâa'nın siyaset yaklaşımında imamın olması insanlar için zorunluluktur. Çünkü insanları toplumsal hayatta ihtiyaç duydukları düzen ve güvenlik ancak imamın varlığıyla sağlanabilir. Dolayısıyla imam, insanın bedeni için ruhun çok hayati olması gibi halk için hayatidir.³³ İmamın varlığının toplumsal düzen için bu derece önemli olmasındandır ki İbn Cemâa'ya göre imam, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir.³⁴

İnsanların sağlıklı bir toplumsal dünyada yaşamaları için imam gerekli olduğuna göre imamet çok önemlidir. Buna binaen imametın bazı gereklilikleri, şartları ve meşruiyet boyutları söz konusudur.

5. İmamette Gereklilikler, Şartlar ve Meşruiyet

İbn Cemâa'ya göre imam, halife veya sultanın, kendisini Allah'ın valilerinden ve naiplerinden biri konumunda görmesi gerek; zira imam veya halife Allah'ın ikame ettiği mülkte tasarrufta bulunmakta, Allah'ın emrettiği şeriatla amel etmektedir. Halife, sultan veya melik yahut emir, Rasûlullah'ın (sav) getirip uyguladığı, insanların uymalarını ve korumalarını vacib kıldığı hedef; dayanağı vahiy olduğundan Allah'a giden en doğru yol olan; bütün iyiliklerin ona uymaya, bütün kötülüklerin ise onu terketmeye bağlı olduğu şeriatın hamisidir. Dolayısıyla sultanın memleketteki naiblerine itaat eden, nasihatini dinleyen kimse onun teşekkür ve takdirini hak eder. Fakat onun belirlediği sınırlara riayet etmeyen, emirlerini yerine getirmeyen de azledilmeyi ve onun öfkesini hak eder. Şüphesiz itaat ve isyan hususunda halkının kendisine karşı durumu ne ise sultanın da aynı hususta Allah Tealaya karşı durumu odur.³⁵

İbn Cemâa'nın siyaset teorisinde imamet iki kısımdır. Biri ihtiyarî, yani seçimli imamet, diğeri ise kahrî, yani cebrî imamettir. İhtiyarî imamet türüne ehil olmanın on şartı vardır. Bu şartlara göre imam erkek, hür, baliğ, akıllı, müslüman, adil, cesur, Kureyş soyundan ve alim olması gerektiğine ek olarak uhdesine aldığı ümmetin siyaset işlerini yürütecek, yani İslam toplumunu yönetebilecek ve maslahatlarının gereğini yapacak yeterlilikte olması gerekir. Baş-

³³ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 50.

³⁴ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 50.

³⁵ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 71, 87.

ka bir imam yoksa bu niteliklere sahip bir kimseye bey'at ile tabi olunursa, o bey'at ve kendisine bey'at edilen kişinin imameti geçerli olur.³⁶

İmamın atanmasında ve imametini sürdürmesinde bu şartlar, önemli meşruiyet unsurlarıdır.

İbn Cemâa'nın siyaset düşüncesinde seçim, imamın belirlenmesinde ve atanmasında önemlidir. Bu bağlamda İbn Cemâa'ya göre ihtiyarî, yani *seçimli imamet*in gerçekleşmesinde iki yol mevcuttur. *Birincisi*, bey'at esnasında imamın bulunduğu beldeye gelmeleri kolay olan emirler, alimler, reisler ve diğer önde gelen insanlardan oluşan ehlu'l-hal ve'l-akdin bey'atidir. Sakife gününde Hz. Ebu Bekir'e yapılan bey'at bu şekilde olmuştur. Bey'at eden topluluk için belli bir sayı şart değildir, bilakis bey'at zamanında orada hazır bulunabilen kimselerin gelmesi yeterlidir. Bütün şehirlerin halkının biat etmesi bey'atin sıhhatinin şartlarından değildir. Bey'at için gelemeyenler, bey'atin gerçekleştiği haberi kendilerine ulaştığında, eğer kendisine bey'at edilen kişi ehil ise, yapılan bey'ata rıza göstermeleri lazım gelir. *İhtiyarî imamet*in ikinci yolu, halifenin kendi yerine birini bırakmasıdır. Mesela Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer'i kendi yerine halife bırakmış ve bu da icma ile kabul edilmiş, onaylanmıştır. İmamın kendisinden sonra halife tayin işini bir şûra topluluğuna bırakması da uygundur. Bu yöntemde şura üyeleri içlerinden biri üzerinde ittifak ederler. Nitekim Hz. Ömer aşere-i mübeşşerenin altısından (Osman b. Aff an, Ali b. Ebu Talib, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr ibnu'l-Avvam, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Abdurrahman b. Avf) oluşturduğu şura heyeti içlerinden biri olan Hz. Osman'ın halifeliği üzerinde ittifak etmiştir. Şayet imameti Hz. Osman'dan sonra başka bir şahsa, ondan sonra da başka birine tevdi etselerdi, bu kararları da geçerli veya uygun olurdu. Böylece hilafet, Hz. Osman'dan sonra sırası ile belirlenen bu şahıslara ait olurdu. Nitekim Hz. Peygamber (sav) Mute Gazvesi'nde komutanlığı bu şekilde belirlemişti. Şüphesiz yerine halife adı belirleyerek birisini bırakan halifenin ve bu yolla halife olarak atanan kişinin imamet şartlarına sahip olmaları önemlidir. Ayrıca veliahdın belirlenmesi durumunda belirlenen veliahdın tayin edildikten sonra ve kendisini halife olarak yerine bırakan kimsenin ölümünden önce bunu onaylaması ve kabul etmesi şarttır.

³⁶ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fi Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 51-52.

Veliahd bunu reddederse bey'at gerçekleşmez.³⁷ Bütün bu durumlarda İbn Cemâa'nın yaklaşımında imam, seçim usulüyle ehl-i hal ve akd'den ve dolaısıyla halktan biat, rıza ve onay olarak yönetime gelmiş olur.

İbn Cemâa'nın siyaset nazariyesinde *kahrî*, yani *cebrî bey'at ile tayin* de önemli bir konudur. Gazalî'ye benzer bir biçimde zorunlu hallerde zorla iktidara gelme durumu söz konusu olursa böyle imam veya sultan olan kişinin de toplumdan rıza almak yoluyla imametinin geçerli ve meşru olacağını belirtir. Bu üçüncü yol, güç sahibi birinin kahrından ibarettir. Burada bey'atin cebri olarak yapılması söz konusudur. Bulunulan zamanda bir imam mevcut değilse, gerekli özellikleri taşıyan bir kişi insanlardan bey'at almadan veya istihlaf yoluyla atanmadan, gücüyle ve askerleriyle halk üzerinde zorla, kahr ve cebir ile hakimiyet kurarsa bey'at gerçekleşmiş olur. Bu durumda bütün müslümanların birlik, bütünlük ve düzenlerinin sağlanması ve korunması için ona itaat etmek lazım gelir. Daha sahih görüşe göre bu şekilde iktidara gelen kişinin cahil veya fasık olması durumuna dair hükmü değiştirmez veya etkilemez. İmamet güç, ihtişam ve galip gelme suretiyle gerçekleştikten sonra bir başkası bu kimseye karşı kıyam ederek gücü ve ordusuyla onu yenersen ilki azlolmuş ve gücü ele geçiren ikincisi imam olmuş olur. Müslümanların maslahatı ve birliğinin temini bunu gerektirir. Nitekim İbn Ömer, Hire'de bulunduğu zamanlarda "Biz galip gelenle beraberiz." demiştir.³⁸

İbn Cemâa, toplumda, müslümanlar arasında imamet veya hilafet şartlarını taşıyan, hilafet ehliyet ve liyakatine sahip bulunan birden fazla kişi mevcut olursa, ehl-i hal ve akdin müslümanlar için en uygun olanını halife olarak nasb edeceği görüşündedir. Bu görüş kapsamında ulemanın çoğunluğuna göre birden fazla aday arasından daha az faziletli olanın seçilmesi caizdir. Örneğin biri daha bilgili olmasına karşın diğeri daha cesur ise uygun olan içinde bulunulan zamana ve şartlara en uygun olanının seçilmesidir. Düşmanın bir tehlike olarak belirdiği, ondan korkulduğu, sınır boylarının zayıf düştüğü bir ortamda daha cesur olan daha bilgiliden evladır. Düşmandan ve

³⁷ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 52-55; Bedreddin İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 35.

³⁸ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 55-56; Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 66.

onun ortaya çıkışından emin olunduğu, ama bidatların çoğaldığı ve ilmin azaldığı bir zamanda ise evla olan daha alim olanı seçmektir.³⁹

İster bir belde olsun, isterse iki belde, ister bir coğrafyada olsun, isterse iki coğrafyada, imamet akdinin iki kimseye birden yapılması ve dolayısıyla iki imamın tayini caiz olmaz. İki kişiye aynı anda bey'at yapılması durumunda bey'at iptal, yani geçersiz olur ve onlardan birine veya başka bir şahsa biat edilir. İki ayrı biat gerçekleşirse ve kendisine daha önce biat edilen kişi hayatta ise ikinci biat geçersiz olur. Sonradan kendisine bey'at edilen ilk bey'attan habersiz ise onlardan birine veya onların dışında bir kişiye yeniden bey'at edilir.⁴⁰

Siyasetin ve tabiatıyla devlet başkanının gereklilikleri çerçevesinde en önemli noktalardan biri meşruiyettir. Yöneticilerin meşruiyet elde etmesi, yönetimin devamı için zorunludur (Okumuş 2005). Belirtmek gerekir ki İbn Cemâa'nın siyaset görüşünde imamın meşruiyet elde etmesinde yukarıda belirtilen şart ve nitelikleri içerecek şekilde Allah'a *itaat* etmesi belirleyicidir. Buna bağlı olarak *adalet* de imamet veya hilafette meşruiyet elde etmede önemli unsurlardandır. İmam veya halifenin toplumdan meşruiyet elde etmesi için adil olması gerekir.

İbn Cemâa, imam veya sultanın *zafere* ve *başarıya* erişmesi için dört şartın yerine getirilmesi gerektiği görüşündedir. Bu görüşünü Sad 38/26 ve Hac 22/41 ayetleriyle delillendirerek dört şartı insanlar arasında hak ile hükmetmek ve hevasına tabi olmamak, namaz kılmak, zekat vermek, marufu yaymak ve münkerden nehyetmek (emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-munker) olarak belirler.⁴¹

Bey'atin şekli de İbn Cemâa için önemlidir. Müslümanlar imama şunu söyleyerek bey'at ederler: "Adaleti ayakta tutman, Allah'ın kitabı ve Resulü'nün sünnetinde mevcut imamet farzlarını yerine getirmen şartıyla gönüllü rızasıyla sana bey'at ettik." Bey'atta el tutuşmak gerekmez, söz yeterlidir.⁴²

³⁹ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 56.

⁴⁰ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 56-57.

⁴¹ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 48.

⁴² İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 57.

İbn Cemâa'ya göre imam, devleti ve ülkesini yönetmek için bölge, şehir, belde veya işlerin, özellikle merkezden uzak beldelerin sorumluluğunu, yönetim görevini, velayetini liyakat ve ehliyet sahibi kimselere tevdi etme hakkına sahiptir. Rasulullah da böyle yapmıştır. Görevlendirilen kişiler, ne için ve nereye ve de hangi statüyle görevlendiriler ise, görev ve sorumlulukları o iş, yer ve statü ile sınırlıdır.⁴³

İmamın veya halifenin söz konusu görevlendirmeler çerçevesinde yaptığı atamalarda en önemli hususlardan biri, belki de en önemli husus, atanan kişinin nitelikleri meselesidir. İbn Cemâa, halife tarafından atanan sultanda nesep hariç, halifede aranan şartların dikkate alınması gerektiği görüşündedir; zira sultan atandığı görevle halifenin makamında oturmaktadır.⁴⁴

İmam için önemli hususlardan biri de hakimiyeti altındaki bir veya daha fazla yerin bir melik tarafından cebir, kuvvet veya kahır ile ele geçirilmesi durumunda ne yapacağıyla ilgilidir. Böyle bir durumda halifeye düşen, bu istilacı meliki kendisine itaat etmeye davet ederek o istila edilen beldelerin işlerini ona tevdi etmektir. Halife, böyle bir şeyi o melikten gelecek sıkıntıları engellemek, müslümanların birliğinin dağılmasının ve toplumun dayanağının ortadan kalkmasının önüne geçmek amacıyla yapar. Böylece melik, yönetimiyle, yönetimi altında yaptıklarıyla, atamalarıyla ve hükümleriyle sahih biri haline gelir. Fakat halifenin bu melik için valiliğe atanmaya ehil, işleri yürütebilecek bir temsilci (naib) ataması gerekir. Temsilcinin sahip olduğu nitelikler, cebirle yönetimi ele geçiren melikte bulunmayan niteliklerin yerini doldurur, dini ve dünyevi maslahatlar intizamı hale gelir.⁴⁵

6.Siyaset ve Yönetimde Hak ve Vazifeler

İbn Cemâa, siyasetle ilgili olarak çok mühim bir hususu ele alır. O husus, siyaset ve yönetimde haklardır. Bu haklar çerçevesinde İbn Cemâa halife ve sultanın hukuku ile toplumun hukukunu; başka bir ifadeyle halife ve sultanın toplum üzerindeki hakları ile toplumun halife ve sultan üzerindeki haklarını inceler. Aynı zamanda bu haklara bağlı olarak halife ile halkın vazifelerini de ele alır. Bu bağlamda ayet ve hadislere dayanarak *halife ve sultanın haklarının*

⁴³ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 58-60.

⁴⁴ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 60.

⁴⁵ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 61.

on olduğunu belirtir ve bunları zikrederek açıklar. Bunlardan birincisi Allah'ın emrine muhalif olmadıkça emrettiği ve yasakladığı her şeyde, görünürde ve görünürün arkasında, zahirde ve batında halife veya sultana itaat için çok gayret edilmesidir. İkincisi gizli ve açık olarak halife veya sultana nasihate çok çaba harcamaktır. Halife ve sultanın haklarından üçüncüsü, dinin kutsal veya dokunulmazlarını koruma ve haddi aşanları engelleme gibi hususlarda açıktan ve gizlice halife veya sultana yardım etmektir. Dördüncüsü imam veya sultanın mertebesinin büyüklüğünü tanımak ve ona gerekli saygıyı göstermek; beşincisi gaflet anında şefkatle, dinine ve mahremiyetine sahip çıkmakla ve hataya düşmesine engel olmak suretiyle onu uyandırmak, şaşkınlığa düştüğünde aynı şekilde hareket etmek suretiyle onu irşad etmek; altıncısı düşmana, hasetçiye ve her türlü tehlikeli kişi ve şeylere karşı halife veya sultanı uyarmak; yedincisi görevlilerin durumlarını, yapıp ettiklerini halife veya sultana bildirmek; sekizincisi ümmete ait işlerin yükümlülüğünü üzerine aldığı için bu yükümlülüğün gereğini yerine getirmede ona yardım etmek; dokuzuncusu nefret eden kalpleri ondan uzaklaştırmak ve insanların sevgisini ona yöneltmek ve onuncusu ise halife veya sultanı söz, fiil, mal, can ve aile ile açıktan da gizli olarak da koruma çabası göstermektir. Halife ve sultanın bu on hakkı, halka on hakka riayet etme vazifesi yüklemektedir. Halk bu haklar ekseninde üzerine düşeni en güzel şekilde yapmakla mükelleftir.⁴⁶

Halkın halife veya sultan üzerindeki haklarına gelince, onlar da imamın hakları gibi on maddeden oluşur. Halkın haklarından birincisi İslam sancağını himaye etmektir. Bu hak çerçevesinde halife veya sultan bütün hakimiyet sahasında, her melik, emir veya başka yönetici kendi görev alanında üzerlerine düşen görevleri yerine getirirler. Bu bağlamda müşriklerle cihad eder, muharib ve isyancıları defeder, orduları yönetir, orduya asker temin eder, sınırları korumak için her türlü tedbiri alır. İkinci hak; dini, bilinen ilke, asıl ve kaidelerine göre korumak, bidatleri ve bunlara uyanları reddetmek, dinin delillerini açıklamak, şer'i ilimleri yaymak, ilme ve ilim ehline gerekli saygıyı göstermek, ilim ve ilim ehlinin derecesini yükseltmek, büyük, önder alimlerle ve İslam dininin nasihatçılarıyla birarada bulunmak ve ahkama dair hususlarda onlarla istişare etmektir (Al-i İmran 3/159). Halkın haklarından üçüncüsü farz na-

⁴⁶ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 61-64.

mazlar, cemaat, ezan, kamet, hutbe, imamlık, oruç, iftar, hilali gözlemek ile hac ve umrenin edası, bayramlara itina gibi *İslam'ın şiarlarını ayakta tutmaktır*. Dördüncü hak, anlaşmazlıkları çözecek, zalimin mazlumdan hakkını almasını sağlayacak vali ve yöneticiler atamak, elbette bu görevlere ancak dindarlıkta, emanette ve siyanette güvenilir olan alim ve salihlerle nasihat ehlini getirmek suretiyle *yargı ve idare işlerini yürütmektir*. Halife veya sultan, valiler ve diğer yöneticiler hakkında yönetilenlerle, halk ile olan ilişkilerinin durumu hakkında haberler almayı ve onların durumlarını araştırmayı ihmal etmez. Çünkü atadığı o yöneticilerden, onların yapıp ettiklerinden, işledikleri suçlardan sorumludur. Beşinci hak, mazeret olmadıkça en az yılda bir cihad farzını yerine getirmektir. Halkın haklarından altıncısı, şer'i hadleri insanlar arasında hiçbir ayırım yapmadan merî şartlara göre uygulamak; yedincisi zekat, cizye ve vergi işlerini layıkınca yapmak; sekizincisi hayır ve hasenat için yapılan vakıf işlerine bakmak; dokuzuncusu ganimetlere nezaret edip gereğini yerine getirmek; onuncusu ise halife veya sultanın sultanlığında ve diğer bütün işlerinde adalet ilkesiyle hareket etmesidir.⁴⁷

İbn Cemâa, cihad bölümünde istişarenin önemi ve sultan veya melikin tecrübe sahibi ve rey ehli insanlarla istişare ederek işlerini yürütmesinin gerekliliği üzerinde dururken⁴⁸ de halkın hakları kapsamına girebilecek hususları zikreder.

Yöneten ile yönetilenlerin karşılıklı olarak birbirleri üzerindeki haklar ve bu hakların getirdiği sorumluluklara bakıldığında, İbn Cemâa'ya göre açıkça siyaset bilimi açısından halife veya sultan, halkın hak ve vazifeleri karşısında çok büyük bir yükümlülük altına girmektedir. Böylelikle iktidar ve yönetiminde sınırsız ve sorumsuz bir yetkiyle mücehhez olmamaktadır. Halife ve sultanlar, halka karşı vazifeleriyle yönetimde sınırlanmaktadırlar. Bu çok önemli bir konudur. Aynı şekilde halk da halife veya sultana karşı sahip oldukları haklara karşılık önemli vazifeleri yerine getirmekle mükelleftirler. Bu da halkın, hem yönetime katılımını, hem de toplumsal hayatta her istediğini yapmamasını intaç etmektedir. Yöneten-yönetilen ilişkileri bakımından halife

⁴⁷ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 64-71.

⁴⁸ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 168-169.

veya sultan halka, halk da halife veya sultana karşı belli haklar çerçevesinde sorumludur.

Bütün bu hak ve görevler bağlamında İbn Cemâa önemli bir husus daha ortaya koyar. Ona göre söz konusu hak ve vazifeler dışında kalan konularda halife veya sultan müslümanlardan herhangi biridir. Farz ve sünnet, itaat ve isyan, helal ve haram gibi bütün hükümlerde müslümanların hakk ve görevleri ne ise halife veya sultanın da hak ve görevleri odur.⁴⁹

7. Adalet ve Siyaset

İbn Cemâa'nın imamet ve siyaset yaklaşımında adaletin yeri büyüktür. Ona göre adalet, imam veya halifede bulunması gereken en temel özelliklerdendir. İbn Cemâa'nın siyaset anlayışında imam başta olmak üzere yöneticiler merkezi konumda olduğu olduğu için doğal olarak imamın adalet özelliği birinci önem kazanmaktadır. Ona göre halka, yönetilenlere nispetle imam veya sultan, bedene nispetle ruh gibidir. İmam veya sultanın karakteri düzgün olursa bütün aza ve duyuların karakteri veya mizacı düzgün olur, onun karakteri bozuk olursa uzuvların mizacı veya karakteri de bozulur ve beden halleri atalete maruz kalır.⁵⁰ Bu yaklaşımından dolayı İbn Cemâa imamın veya sultanın, siyasetinde adalet sahibi olmasına merkezi bir yer verir.

İbn Cemâa, hadis olarak rivayet edildiğini belirttiği bir alıntıyla sultanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu, mazlum kullarının tamamının ona sığındığını, sultan adil olursa ecrini alacağını ve halkın bu durumda şükretmesi gerektiğini, zulüm ederse, kendi aleyhine bir günah olacağını ve bu durumda halkın sabretmesi gerektiğini ifade eder. Hz. Ali'den bir nakle göre ise adil imamın bereketli yağmurdan daha üstün olduğunu, zira insanların meliklerinin dinleri üzerine olduklarını, imam adil olursa toplumun da bir bütün olarak adalete ve onun kanunlarına boyun eğmesi gerektiğini belirtir. Aynı çerçevede imamın adil olmasıyla hakkın dirileceğini, insanların insafli olacaklarını, zulüm ve haksızlığın ortadan kalkacağını, gökyüzünün bereketini göndereceğini, yeryüzünün ürünlerini çıkaracağını, hayırların artacağını ve ticaretin gelişeceğini söyler. İbn Cemâa yine bir rivayete dayanarak adil sultanın

⁴⁹ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 71.

⁵⁰ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 51.

rütbesinin üstünde Allah'ın elçilerinden veya mukarreb meleklerden başkasının bulunmadığını belirtir. Ahmed b. Hanbel'den nakille sultanın durumunun iyi olması demek ülkelerin ve insanları durumlarının iyi olması demek olduğunu, sultanın durumunun bozuk olması demek insanların durumlarının bozuk olması demek olduğunu söyler.⁵¹

İbn Cemâa, adalet bahsine eserinde çok önem verir. Nitekim diğer yerlere ek olarak halkın halife veya sultan üzerindeki hakları ve dolayısıyla halife veya sultanın halka karşı görevlerini ele aldığı kısımda da adaleti tekrar gündeme getirir. İbn Cemâa'ya göre halkın haklarından onuncusu halife veya sultanın sultanlığını icra etmede ve diğer bütün işlerinde adalet ilkesiyle hareket etmesidir. Çünkü "Allah adaleti ve ihsanı emreder." (Nahl 16/90). Ayrıca konuşulduğunda adaletli olmayı emreder (En'am 6/152).

İbn Cemâa'nın yaklaşımında hikmetli bir kelamda da ifade edildiği gibi hükümdarın adaleti, toplumun hayatı ve memleketin ruhu demektir. Ruhsuz bir bedenın bekası olmayacağı gibi hükümdarın adaleti olmadan ülkenin bekası olmaz. Allah'ın kulları üzerinde yönetici kıldığı, kendisine bazı beldelelerinde mülkü emanet ettiği kişi, adaleti en temel dayanak, en temel kural edinmelidir. Çünkü insanların maslahatları ve beldelerin mamur olması adalete bağlıdır. Allah'ın nimetleri, ona şükretmeyi gerektirir. Şükür nimet oranında olur. Allah'ın sultan üzerindeki nimeti ise bütün nimetlerin üstündedir. O halde sultanın şükürü bütün şükürlerden daha büyük olmalıdır. Görüldüğü üzere sultanın Allah Teala'ya olan şükürünün en üstünü, en erdemlisi, hükümünde, yönetiminde, yönetimindeki insanlarla ilişkilerinde adaleti ayakta tutmasıdır. İmamın halkına bir gün adaletle hükmetmesi altmış yıl veya yüz yıl ibadet etmesinden daha hayırlı olduğunu ifade eden rivayetler de vardır.⁵²

Sultanlığın önemi, faydası ve Allah katındaki ecri nasıl büyükse, sultanın adalet dağıtmasının önemi de öyle büyüktür. Kaldı ki adaletin önemi bunlardan gelmese bile mülkün, yönetimin maslahatı ve memleketlerin mamur olması, yine sultanın adaletini gerektirirdi. Bu gerçekten dolayı Kisra ve diğer bazı kafir melikler, ahiretteki sevap ve cezaya inanmamalarına rağmen son derece adil olmuşlardır; zira onlar mülklerinin, devlet ve yönetimlerinin, top-

⁵¹ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 50-51.

⁵² İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 69.

lum üzerindeki hakimiyetlerinin sağlıklı bir şekilde sürmesinin ve ülkelerinin imarının adaletle mümkün olduğunu biliyorlardı. Bilgi ve hikmet sahipleri ile filozoflar şöyle demişlerdir: "Mülk, temeli asker olan bir binadır; asker paranın biraraya getirdiği insanlardan oluşan ordudan ibarettir. Para imarın, mamurluğun getirdiği bir rızıktır. Mamurluk ise adaletle gelişen bir durumdur." Yine bazı hikmet sahibi kişiler veya filozoflar şöyle demiştir: "Alem, çiti devlet olan bir bahçedir. Devlet, ordunun desteklediği bir sultanlıktır. Ordu paranın biraraya getirdiği askerlerdir. Para halkın topladığı rızıktır. Halk ise adaletin inşa ettiği kullardan oluşur."⁵³

Bu son maddeler insanlık tarihinde bilhassa siyaset düşüncesi ve bilimi çerçevesinde uzun bir adalet dairesi geleneğine işaret etmektedir. Müslümanların sahiplenip zenginleştirdikleri ve İslam ekseninde şekillendirdikleri adalet dairesi (dâire-i adliyye),⁵⁴ İbn Cemâa tarafından özetlenip verilmiştir.

Siyaset biliminde önemle üzerinde durulan boyutlardan biri, belki de en önemlisi adalettir. Adalet, siyaset ve ona bağlı olarak yönetimin en mühim veçhelerindedir, hatta en mühim veçhesidir.⁵⁵ Nitekim Fârâbî'den Gazalî'ye, İbn Miskeveyh'ten Yüsuf Has Hâcib'e, Nizamülmülk'ten Koçî Bey'e kadar bütün İslam düşünürü, alimi ve aydınları siyaset ve yönetimde adaletle ayrı bir önem verirler.⁵⁶ Bundan dolayı adalet dairesi müslüman siyasetçi ve siyaset bilimciler için hayati önemi haizdir. Tarihsel olarak eski zamanlara dayanan *Adâlet Dâiresi*,⁵⁷ İslam devletleri ve toplumlarında dünyanın düzeni, kuruluşu ve mutluluğu, devlet, şariat, mülk, ordu, mal, halk ve hükümdarın adaleti şeklinde birbirine bağlı sekiz başlıktan oluşmaktadır. Müslümanlar,

⁵³ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 70.

⁵⁴ Bk. Ejder Okumuş, "Osmanlı Devleti'nde Siyaset Kurumu Olarak Adâlet Dairesi", *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Ed. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, Divan Kitap, İstanbul 2019, 13-26; Ejder Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, 3. Basım, İz Yayınları, İstanbul 2017; Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*.

⁵⁵ Ruby, *Siyaset Felsefesine Giriş*, 18, 19, 22,

⁵⁶ Ejder Okumuş, *İslam Siyaset ve Yönetim Düşüncesi Üzerine Yayınlanmamış Ders Notları* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2021).

⁵⁷ Bkz. Linda Darling, "Do Justice, Do Justice, for That is Paradise, Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 22 (2002): 3-19; John R. Perry, "Justice for the Underprivileged: the Ombudsman Tradition of Iran", *Journal of Near Eastern Studies*, 37/3 (1978): 203-215.

Adâlet Dâiresi'ni Kur'an ve Sünnet'in adalet yaklaşımına dayanarak zenginleştirmiş, İslam toplumlarına has bir siyaset kurumu haline getirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde de *Adâlet Dairesi* İslam'dan kaynağını alan anahtar bir siyaset kurumudur.⁵⁸

Adalet dairesine göre (1) adldir mucib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan); (2) Cihan bir bağdır dîvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet); (3) Devletin nâzımı şeriattır (Devletin nizamını kuran Allah kanunudur); (4) Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (Allah kanunu ancak devlet ile korunur); (5) Mülk zabt eylemez illa leşker (devlet, ancak ordu ile zaptedilir); (6) Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu, ancak mal ile ayakta kalır); (7) Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır); (8) Raiyyeti kul der padişah-ı aleme adl (Halkı idare altına ancak Cihan Padişahı'nın adâleti alır). Bu sekiz madde daire biçiminde gösterilir ve bu daireye adalet dairesi denir.⁵⁹

İbn Cemâa'ya göre bütün peygamberlerin şariatları, hakîm, bilge ve filozofların görüşleri, akıllı kimselerin yaklaşımları; adaletin, bolluk ve bereketle hayırların artmasına vesile olduğu, zulüm ve haksızlığın ise memleketlerin harap ve yok olmasına sebep olduğu üzerinde ittifak etmiştir. Gerçekten de mülkün, devletin varlığını sağlıklı bir şekilde sürdürmesi, dünya ve ahiret şerefine erişmek ancak adaletle olur.⁶⁰

⁵⁸ Okumuş, "Osmanlı Devleti'nde Siyaset Kurumu Olarak Adâlet Dairesi"; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Ömer Laçiner, 2. basım (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 28-29; Norman Itkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, 2. basım (İstanbul: Şûle Yayınları, 1997), 132; Necmüddin İbrahim b. Ali et-Tarsusi, *Tuhfetü'l-Turk Fimâ Yecibu en Yu'mel fi'l-Mülk*, thk. Rıdvan es-Seyyid (Beyrut: Daru't-Talîa, 1992), 74 (Rıdvan es-Seyyid'in dipnotu).

⁵⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, thk. Derviş el-Cüveydî, 2. Basım (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996), 43-44; Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, Haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007); Kınalızâde Âlî, *Ahlâk-ı 'Alâî* (Bulak, h. 1248); Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Haz. Ahmet Kahraman (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ty.), 282-283. Ayrıca bkz. Norman Itkowitz, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*, çev. İsmet Özel, 2. Basım (İstanbul: Şûle Yayınları, 1997), 132

⁶⁰ İbn Cemâa, *Tahrîrül-Ahkâm fi Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 70-71.

Anlaşıldığı üzere İbn Cemâa, siyaset görüşünde adalete ayrı bir yer vermektedir.⁶¹ Adalet ona göre halife veya sultanın kendisini ve ülkesini mamur kılmasının, sağlıklı bir şekilde ayakta tutmasının, halkının mutlu ve müreffeh olmasının, güven içinde hayatini sürdürmesinin en temel yoludur. İnsanî, dinî, hukukî ve siyasî olarak adaletle hükmetme, devlet başkanının ve bütün yöneticilerin birincil vazifesidir. Felsefî ve sosyolojik olarak da bu vazifeyi yerine getirme, yöneticilerin halk katında meşrûiyet elde etmelerinde en temel etkenlerdendir, hatta en temel etkidir.

8. İmama ve Yöneticilere İtaat

İbn Cemâa'ya göre ihtiyarî imamet için yukarıda belirtilen on şartı taşıyan ve bey'at edilen kimseye, yani imama, Allah'a karşı masiyet durumları hariç itaat gereklidir.⁶² "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Rasûl'e ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin." (Nisa 4/59] ayetine göre Allah, ulu'l-emre itaat etmeyi kendisine itaat ve Rasûl'üne itaatle birlikte verir. Burada onlara itaat işini yani herhangi bir şarta bağlamaksızın, Allah'a isyan hariç hiçbir istisnada bulunmaksızın mutlak bir şekilde beyan etmektedir. O halde masiyet olmayan bir durumda onlara muhalefet etmek masiyettir. Hz. Ömer'in masiyet söz konusu olmadığı halde verdiği emre muhalefet edenleri tazir cezasına çarptırdığı hususunda varid olan rivayet de bu manada yorumlanabilir.⁶³

İbn Cemâa, bu izahtan da anlaşılacağı üzere ulu'l-emre öncelikle imam anlamını vermektedir. *Tahrîr'* de ayetle ilgili bir yerde ulemanın çoğunluğuna göre ulu'l-emr'in imam ve naibler olduğunu, bir görüşe göre de alimler olduğunu belirtir.⁶⁴

İbn Cemâa ilgili ayete ek olarak "Bir masiyetle emrolunmadıkça müslüman, hoşuna giden ya da gitmeyen her hususta (ulu'l-emri) dinleyip ona itaat

⁶¹ Bk. Mühenned Ahmed el-Mübîdîn, "es-Sultatu's-Siyâsiyye 'Inde'l-Fakîh Muhammed bin İbrâhîm bin Cemâ'a", *en-Nedve*, 12/2 (2001), 24-31.

⁶² İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 52.

⁶³ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 52.

⁶⁴ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 62.

etmelidir.⁶⁵ Hadisini de zikrederek Allah Teala ve Resulünün veliyyü'l-emre masiyet olmadıkça itaat etmeyi vacib kıldığını söyler.⁶⁶

İbn Cemâa'nın siyaset yaklaşımında görüldüğü gibi yöneticilere itaat hayati derecede önemlidir. Toplumda anarşi çıkmaktansa, yöneticiye (imam, sultan, melik, hâkim) itaat edilir. Normal şartlarda şeriata uyduğu sürece yöneticiye itaat edilir. İmam Allah'a itaat eder ve anayasaya uyarsa halk ona itaat etmekle mükelleftir. Fakat imam Allah'a itaat etmezse, dolayısıyla anayasaya ve hukuka uymazsa, halkın imama itaat etme yükümlülüğü düşer.

İbn Cemâa, müslümanların halife veya imama Allah'ın emir ve yasaklarına itaatsizliği söz konusu olmadığı halde isyan etmelerini doğru bulmaz. Ona göre müslüman bir topluluğun imama karşı isyana başvurarak onu hal' etmeye kalkışması veya sultanın kendileri üzerindeki bir hakkını yerine getirmekten kaçınması halinde sultan önce onların itiraz ve isyan gerekçelerini uygun yöntemlerle izale etmeye çalışır. Bu isyanı durdurmaya yetmezse isyancılara nasihat eder ve isyana son vermemeleri durumunda onlara karşı savaşa başvurmakla uyarı korkutur. Bu da fayda etmezse savaş yoluna gider. Hucurat 49/9 ayeti buna delildir. İbn Cemâa'nın İslam savaş ve isyan hukukuna göre halife veya sultan isyancılara karşı vereceği savaşta asla orantısız güç kullanamaz. Böyle bir mücadelede harpten kaçanlar takip edilmez, yaralıları öldürülmez, aileleri esir alınmaz, mallarına ganimet olarak el konulamaz. Halifenin emriyle isyancılara karşı savaşanlar, öldürdükleri kişiler için diyet ödemez ve telef ettikleri veya zarar verdikleri malları tazmin etmezler. Esir alınan erkekler harp bitinceye kadar hapsedilirler. Savaştan sonra serbest bırakılır ve kendilerinden bir daha böyle bir şeye tevessül etmeyecekleri hususunda söz alınır.⁶⁷

İbn Cemâa'nın siyaset fikrinde Kur'an'da emredildiği üzere otoriteye itaat dinî bir vazifedir. Yöneticiye itaat Allah'a ve Rasûlüne itaattir. Bu yaklaşımda imamın otoritesine çok büyük bir alan ve yetki verildiği görülmektedir.⁶⁸

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 142

⁶⁶ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 62.

⁶⁷ İbn Cemâa, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 72-73.

⁶⁸ Krş. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 65.

İmama itaat, İbn Cemâa'da yukarıdan aşağıya, devletin en tepesinden, imam veya halifeden en küçük birim yöneticisine kadar devlette bütün yöneticilere itaat olarak genişletilerek ele alınır. İbn Cemâa, siyasi ve yönetsel ilişkilerde hiyerarşiye ve itaate gerçekten de büyük bir önem verir.

9. İmamın Azli Meselesi

İbn Cemâa siyaset teorisinde imamın azli meselesine yer vermeyi ihmal etmez. İtaat ve isyan yaklaşımına uygun olarak imam veya halifenin Allah'a isyan temelli bir siyaset izlemedikçe azlinin uygun olmadığı görüşünü ortaya koyar. Ona göre imam veya sultanda bir fasıklık durumu görülürse, en sahih görüşe göre sırf bu sebeple imametden azledilemez. Çünkü sultanın bu şekilde azledilmesi, toplumda düzenin bozulmasına, kargaşa çıkmasına ve toplumsal meşruiyet krizlerinin doğmasına yol açabilir. Fakat aynı durum kadı için tersine işler; yani kadıda fasıklık görüldüğünde, en sahih görüşe göre azledilir.⁶⁹

10. İmamın Temsilci ve Yardımcıları

İmamın imamet görevinin kapsamına giren işleri yürütebilmesi ve otoritesini ortaya koyabilmesi için siyasal kurumsallaşmayı gerçekleştirmesi ve bu çerçevede bazı temsilci ve yardımcıları ataması gerekir. İbn Cemâa da kendisinden önceki siyaset teorisyenleri gibi bu konu üzerinde önemle durur. Bu çerçevede Furkan 25/35 ayetini de zikrederek imamın devlet ve yönetim işlerinin denetimini ve yürütülmesini kendisiyle paylaşacak bir vezire ihtiyacının bulunduğunu zikreder. İbn Cemâa, vezîr bahsinde öncelikle *vezaret* kavramının anlamına dair bilgi verir. Vezaret kelimesi vizr kelimesinden üretilmiştir. Vizr ağırlık anlamına gelir; zira vezîr, mülkün imam veya sultan üzerindeki ağırlıklarını yüklenir. Vezaret kelimesinin sığınılacak yer anlamına gelen vezir kelimesinden geldiğini söyleyenler de vardır; zira yönetim ve yardım hususunda vezir, kendisine sığınılan kişidir. Vezaret kelimesinin sırt anlamına gelen ezr kelimesinden geldiği görüşünü ortaya koyanlar da olmuştur. Çünkü tıpkı bedeninin gücünü sırtından alması gibi melik de işlerinin üstesinden vezîriyle gelir.⁷⁰

⁶⁹ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 72.

⁷⁰ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 75.

İbn Cemâa'ya göre imam ve sultanın şartları taşıyan kişi veya kişileri vezir atama yetkisine sahiptir. Çünkü imam veya sultan din ve memleket işleri ile toplumun iyiliği için üstlendiği vazifeleri tek başına yapamaz. Dolayısıyla imam veya halifenin vezir ataması, çok uzunca bahsedilmeyi gerektiren çok önemli bir iştir. Çünkü vezir, halife veya sultanın işlerini genel veya özel olarak imam adına yürüten ve dolayısıyla devlet işlerinde anahtar konumlardan birinde oturan kişidir. Bu önemine binaen imamın veziri açık ve net ifadelerle ataması gerekir. Vezir, imamın emri altında adaletten, işleri adil olarak yönetmekten, mesela maliye işlerini doğru, adil ve verimli olarak yürütmekten sorumludur. Bu nedenle vezir tayini devlet ve toplum düzeni için büyük bir iştir.⁷¹

Vezir ataması ve vezirlik görevi çok hayati bir iş olduğuna göre sultanlığın geçerli olduğu toprakların yükünü taşıyan vezirin bu işe liyakat ve ehliyet sahibi olmasına azami derecede ehemmiyet verilmesi, özen gösterilmesi gerekir. Gerçekten de söz konusu ağırlığı taşıyabilmesi, ülkenin ahvalini ıslah etmesi, memleketteki bozuklukları gidermesi, gelirleri doğru şekilde denetleyip kontrol etmesi gibi işler için vezir olarak kifayetli, donanımlı kimseleri seçme zorunluluğu vardır. Bundan dolayı sultan veya halife, vezirlerin durumlarını iyice inceler, soruşturur, işlerini düzgün yapıp yapmadıklarını araştırır, onlara adaleti ve emanete riayeti emreder, zulüm ve ihanetin akıbeti konusunda onlara gereken uyarıyı yapar. Vazifesini layıkıyla yapanları takdir eder, ödüllendirir, kötü yapanları, ihanet içinde olanları kovar. Gaflete düşeni uyarır, yanılığa düşeni ikaz eder.⁷²

Yeri gelmişken devlette atamalarda liyakat ve ehliyetin önemi üzerine birkaç hususu vurgulamak faydalı olabilir. İbn Cemâa görevlere atanacak kişilerde liyakat ve ehliyeti çok mühim görür. Yukarıda da yeri geldikçe belirtildiği gibi İbn Cemâa imam veya halifenin seçilmesinden vezirlerin atanmasına, oradan da bütün devlet kademelerine atamalarda liyakat ile ehliyetin hayati dercede önemli olduğu üzerinde yeri geldikçe ısrarla durur. Gerçekten de devlet makamlarına, kamuya hizmet için var olan mevkilere liyakat ve ehliyet esasına göre atama yapılması devlet ve siyasi iktidarın sağlıklı bir

⁷¹ İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 76.

⁷² İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*. 76.

şekilde varlıklarını sürdürebilmesi için elzemdir. Nitekim İbn Teymiye'nin siyaset ve yönetim düşüncesinde de liyakat ve ehliyetin hayati bir yeri vardır.⁷³ İmam Gazalî'de de aynı hususa büyük ehemmiyet verilir.⁷⁴ Osmanlı Devleti'ndeki bazı siyasal ve yönetsel problemleri görüp eleştiriler yönelten, tavsiye ve öğütler veren Osmanlı siyasetname yazarlarından Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa da liyakat ve ehliyete azami derecede önem verir.⁷⁵

İmam veya sultan, iki türlü vezir atayabilir. İmam veya sultan, kendi görevlerini yürütmek, kendisiyle ilgili olan, kendi görüşü ile yönettiği, idare ettiği, içtihadıyla yürüttüğü işleri yapmak üzere vezir tayin ederse, bu vezirin vezaret görevi *tefvîz vezirliği*dir. İbn Cemâa'nın bu tip vezirliğine *tevdi vezirliği* veya *mutlak vezirlik* demek mümkündür. Tefvîz veziri, bütün devlet işlerini imamdan aldığı yetkiyle idare eder. Bu genel sorumluluğun gereği olarak kadı, hâkim (yönetici) ve vali tayinlerinde, asker hazırlamada, maliye işlerinde, ordu göndermek dahil sultanın yaptığı diğer tüm işlerde tek başına hareket edebilir. Sonra yaptığı işleri imam veya sultan ile mütalaa eder. İmam veya sultan da onun yapıp ettiklerine kendi görüş ve içtihadıyla bakarak doğru gördüklerini tasvip edip onaylar, kabul etmediklerini de düzeltme yoluna gider. Anlaşıldığı üzere bütün devlet idaresinden imam sorumlu olduğu ve devlette tam yetki ve otorite imama ait olduğu için çok büyük idari yetki alanına sahip olan bu vezirin otoritesi sınırlıdır ve imama tabidir. İmam vezirin yaptıklarını kabul veya reddetme yetki ve gücüne sahiptir. Tefviz vezirinde de, nesep, yani Kureş'e mensubiyet hariç, imam veya sultanda bulunması gereken şartlar aranır. Devlette, imam veya sultanın otoritesi altında bir de halife veya imamın belli emirlerini yürütmekle görevli vezir söz konusudur. İmam veya sultan, kendisine yapılmasını emrettiği şeyi yapmak, verdiği hükmü uygulamak üzere vezir tayin ederse, bu vezirin vezaret görevi *tenfiz vezirliği*dir. Bu vezirin yetkileri tevdi vezirine göre oldukça sınırlıdır. Tenfiz veziri, sultanın kendisine tevdi ettiği vali ve yöneticileri (hâkim) atama, ordu-

⁷³ Takiyyuddin Ahmed İbn Teymiyye, *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye* (Menşûrâtü Dâri'l-Afâkı'l-Cedide, Beyrut 1983).

⁷⁴ Gazalî, *et-Tibru'l-Mesbûk fî Nasihati'l-Mülûk*.

⁷⁵ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt (Ankara: Ecdâd Yayınları, 1994), 85-87; Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, 55; 9, 29, 32, 55 vd.

ları hazırlama gibi sultana ait işleri başına buyruk davranmaksızın yerine getirir, sultana haber vererek yapar. Tenfiz vezirinin sıdk, emanet ve iffet, diyanet, fitnat, siyanet ehli olması; yani doğru, güvenilir, dürüst, iffetli, dindar, zeki, mevcut iyi şeyleri, memleketi himaye edici, koruyucu, basiretli, hevadan uzak, insanlarla arasında kindarlık bulunmayan kimselerden olmasına dikkat edilmelidir. Kuşkusuz bu özellik ve nitelikler, tefviz vezirinde de şarttır, hatta tefviz veziri bunlara öncelikle sahip olmalıdır. Tefviz vezirinin azledilmesiyle onun yönetimi altındaki işlerin kendilerine tevdi edildiği görevliler azlolmuş olmazlar, ancak tenfiz vezirinin azliyle onun görevlileri de azlolmuş olur. Çünkü bu görevliler tenfiz vezirinin temsilcisi konumundadırlar.⁷⁶

Emîr'ü'l-Mü'minîn olarak halife veya imam, çeşitli topraklarda melik veya sultan olan veya bir şekilde hükümdarlığı ve sultanlığı ele geçirip yöneticilik veya emirlik koltuğuna oturan kimseleri örf çerçevesinde o topraklarda tam yetkili olarak kabul eder ve böylece meşrulaştırır. Bu yöneticiler, halife veya imamın otoritesine resmen tabi olmak ve uymakla mükelleftirler.⁷⁷

11.Ulema ve Siyaset

İbn Cemâa, siyasetle ulema arasında önemli ilişkiler kurar. Onun halife veya başka bir yöneticinin alimlere ilişkin siyasetine dair yaklaşımı, Gazalî'nin görüşüne benzerdir. Gazalî de sultanın dürüst ulemayla iyi ilişkiler kurmasını, onlara danışmasını vd. yönetim ve halk açısından önemli görür.⁷⁸ Siyasetin, devletin ve dolayısıyla imam, halife, vezir, sultan, melik, emir gibi yöneticilerin yönetimlerinin korunmasında şeriat asli unsurdur. Dolayısıyla devlette şeriata uymak esastır. Şeriat, Hz. Peygamber'in getirdiği ve itaat edilmesini istediği hüccettir. Bu hüccet, dayanağı vahiy olduğundan Allah'a giden en sağlam, en doğru yoldur. Toplumsal ve siyasal hayatta bütün iyilikler şeriata uymaktan, bütün kötülükler ise ona uymamaktan çıkar. Allah şeriatın minaresini ayakta tutacak hamiler ve şiarlarını muhafaza edecek taşıyıcılar var etmiştir. Şeriatın hamileri yöneticiler, melik ve emirlerdir. Şeriatın muhafızları, koruyucuları, taşıyıcıları ise alim imamlardır. Şeriatın

⁷⁶ İbn Cemâa, *Tahrîr'ü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*. 77-78; Rosenthal, *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, 69-71.

⁷⁷ İbn Cemâa, *Tahrîr'ü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 61.

⁷⁸ Gazalî, *Devlet Başkanlarına "Nasihati'l-Mülûk"*, 32-36; Gazalî, *Kimyâ-i Saâdet*, 1: 205-206 vd.

taşıyıcılığını yapan, onun muhafaza ve nakli ile iştigal eden alimler ise şeriatın helal ve haramı ile hükümleri konusunda başvurulacak merci konumundadırlar. Alimlerin bazıları hüküm ve yargı işiyle bu işin gerektirdiği yükümlülükleri üstlenebilecek niteliktedir. Bazı alimler fetva verir, ortaya çıkan problem ve olaylara çözümler üretir. Diğer bazıları hisbe, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker (toplumda iyiliği yayma ve kötülüğü nehyetme) işiyle ilgilenir. Alimlerin bir kısmı bilgi kazandırma ve eğitim işi ile ilgilenir, vakıflara ve yetim mallarına nezaret ederler. Hepsinin sahip olması gereken şartlar, kesinlikle terk etmeyecekleri adalet ve onusuz yapamayacakları yeterlidir.

Bu çerçevede alimlere Hz. Peygamberin önem vermesi gibi yöneticilerin de önem vermesi gerekir. Devlette bilhassa yargı ve fetva gibi önemli işleri üstlenmek üzere kadılık ve müftülük gibi görevlere samimi, sağlıklı, adalet sahibi, saygın, yeterli ve donanımlı alimlerin atanması çok önemlidir. Aynı şekilde toplumsal hayatta ölçü ve tartı, ticaret, abdest, namaz ve kamu ahlakı gibi görevlerin denetiminde alimlere görev tevdi edilmesi mühimdir. Yine emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker vazifesini, yani hisbe görevini ifa edecek liyakat ve ehliyet sahibi kişilerin atanması ve yukarıda bahsedilen vazifeleri yapabilecek ulemanın tayin edilmesi gerçekten çok ehemmiyetlidir.⁷⁹

İbn Cemâ'a'ya göre yönetimde *alimlerle istişare* de çok önemlidir. Bundan dolayı ilmiyle amil samimi alimlerle istişare etmek; hükümleri icra etmede, hukuku uygulamada alimlere dayanmak ve itimat etmek, alimlerin danışmanlığı ve yardımına başvurmak sultanın görevidir. Yönetimi alimlerin nasihatı ve salihlerin duasına dayanan halife veya sultanın mesnedi sağlam, yönetimi uzun olur.⁸⁰

Sonuç

Bedreddin İbn Cemâ'a'nın siyaset ve yönetim düşüncesini problem olarak ele alıp inceleyen bu araştırmada şu bulgulara erişilmiştir:

⁷⁹ İbn Cemâ'a, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 87-88.

⁸⁰ İbn Cemâ'a, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*, 72.

Öncelikle İbn Cemâa, diğer birçok İslam düşünürü ve alimleri gibi kendi döneminin siyasî ve toplumsal gerçekliğini dikkate alarak, o gerçeklikten etkilenerek siyaset görüşünü ortaya koyar. İbn Cemâa fıkıhın ekseninde siyaset ve yönetime dair önemli hususları ayet ve hadisler başta olmak üzere İslamî kaynaklara dayanarak ele alır.

İbn Cemâa, *Tahrîrû'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm* adlı eserinde siyaset ve yönetim görüşünü ortaya koyar; halife veya sultan başta olmak üzere kendi dönemindeki yöneticilere nasihat eder.

Kitabında İbn Cemâa, devlet, siyaset ve yönetime dair çok önemli bilgi ve nasihatler verir. Siyasetin devlet adamınınve imamın önemini, devlette ahlak boyutunu, başta imam olmak üzere devlet adamlarının ahlaki nitelikleri ve görevlerini, kamu yönetimi kapsamına giren hususları, atamalarda liyakat ve ehliyet ilkesinin önemini ele alır. Yine imam ve diğer yüksek yöneticilerin görevlerini, siyaset ve yönetimde gereklilikleri, imamın meşruiyet elde etmesinde etkili unsurları, imama itaati, siyaset ve yönetimde ulemanın görev ve fonksiyonlarını vd. inceler; bu hususlardaki tavsiye ve öğütlerini ortaya koyar.

Siyaset ve yönetime dair tedbir, siyaset, müdebbir, imam, halife, emîrül-mu'minîn, sultan, ulu'l-emr, emir, melik, vezir gibi anahtar kavramlar seti bulunan ve bu kavramlara verdiği anlamlarla görüşünü ortaya koyan İbn Cemâa, halife için sonradan popüler düzlemde halifetullah (Allah'ın halifesi) anlamı yüklenmesini doğru bulmaz. İbn Cemâa, imamın halife olarak isimlendirilmesinin ve Allah Rasulünün ümmetine halife olduğu için ona Halifet-i Rasûlillah denmesinin caiz olduğu; bu durumda halifeye Halifetullah denmesinin uygun olmadığı görüşündedir. Bunun İslam siyaset düşüncesini doğru anlamak için önemli olduğu açıktır.

İmamın ve dolayısıyla devlet başkanının toplum ve ülke için gerekli olduğu düşüncesi de İbn Cemâa'nın dikkate değer yaklaşımlarındandır.

İbn Cemâa, siyaset ve yönetimde hak ve vazifeler bağlamında imam veya halifenin halk karşısındaki hak ve görevleri ile yönetilenlerin hak ve vazifeleri üzerine tespit, öneri, öğüt ve nasihatleriyle de dikkati çeker. Bu bağlamda İbn Cemâa siyaset bilimi açısından çok önemli bir noktayı, halifenin tahdidi konusunu ele alırken özgün bir yorum getirir. Bu yoruma göre halife veya sultan,

halkın hak ve vazifeleri karşısında büyük bir yükümlülük altına girer. Böylelikle iktidar ve yönetiminde sınırsız ve sorumsuz bir yetkiyle mücehhez değildir. Halife ve sultanlar, halka karşı vazifeleriyle yönetimde sınırlanır, tahdid edilirler. Aynı şekilde halk da halife veya sultana karşı sahip oldukları haklara karşılık önemli vazifeleri yerine getirmekle mükelleftirler. Bu da halkın, hem yönetime katılımını, hem de toplumsal hayatta her istediğini yapmamasını getirir. Yöneten-yönetilen ilişkileri bakımından halife veya sultan halka, halk da halife veya sultana karşı belli haklar çerçevesinde sorumludur.

Halifenin tahdidinde bizzat halifenin vezir atayarak bazı görevlerini vezire veya vezirlere devretmesi ve ayrıca alimlere özellikle kendisini veya yönetimini denetleme görevi vermesi de önemli boyutlardandır.

İbn Cemâa, siyaset ve yönetim görüşünde adalete ayrı bir yer verir. Adalet ona göre halife veya sultanın kendisini ve ülkesini mamur kılmasının, güven içinde hayatini sürdürmesinin en temel boyutudur. İnsanî, dinî, hukukî ve siyasî olarak adaletle hükmetme, devlet başkanının ve bütün yöneticilerin merkezi görevidir. Dinî, felsefî ve sosyolojik olarak bu görevi ifa etme, yöneticilerin halk katında meşruiyet elde edip geçerli iktidar sahibi olarak görülmelerinde en temel etkidir.

İbn Cemâa'ya göre ihtiyarî imamet için yukarıda belirtilen on şartı taşıyan ve bey'at edilen kimseye, yani imama, Allah'a karşı masiyet durumları hariç itaat gereklidir.

İbn Cemâa siyaset teorisinde imamın azli meselesine yer vermeyi ihmal etmez. İtaat ve isyan yaklaşımına uygun olarak imam veya halifenin Allah'a isyan temelli bir siyaset izlemedikçe azlinin uygun olmadığı görüşünü ortaya koyar. Ona göre imam veya sultanda bir fasıklık durumu görülürse, en sahih görüşe göre sırf bu sebeple imametden azledilemez. Çünkü sultanın bu şekilde azledilmesi, toplumda düzenin bozulmasına, kargaşa çıkmasına ve toplumsal meşruiyet krizlerinin doğmasına yol açabilir.

İbn Cemâa, imam veya sultana vezirler atama ve bazı işlerini yürütmek için vezirleri görevlendirme sorumluluğu yüklemesi bir başka önemli husustur. Bu görüşüyle İbn Cemâa, devlette, siyaset ve yönetimde fonksiyonel uzmanlaşmanın önemini ortaya koyar.

İbn Cemâa siyasette ulemaya, özellikle halifenin yapması gerekenler sözü konusu olduğunda adeta başrol verir. Ona göre halife veya sultan ulemaya her konuda, bilhassa anayasanın ve yasaların uygulanması noktasında danışmalıdır. Ulema hem bilgisi ve denetleme göreviyle hem de bazı devlet görevlerinde bulunarak siyasete katkı verir. Aslına bakılırsa İbn Cemâa, ulemaya halife veya sultanı denetleme görevi verir.

İbn Cemâa, *Tahrîr* kitabında yukarıda bahsedilen konuları belli genişlik ve derinlik içinde ele alır. Bu noktada burada siyaset ve yönetimle ilgili bir kısmı genişçe ele alınmayan ordu, maliye, beytülmal, divan, düşmana karşı izlenmesi gereken stratejik esas ve stratejiler, cihad, savaş hukuku, muhalefet, isyan, ganimet, cizye, ateşkes, eman, asilere muamele ve zimmet hakkındaki birçok hususu inceler, izah eder.

Nihayetinde İbn Cemâa, ortaya koyduğu görüş, nasihat, tavsiye ve teklifleriyle günümüz insanı, devlet adamları, özellikle araştırmacılar, daha özeldede de siyaset ve yönetim alanında çalışanlar için hazine değerinde bir eseri miras bırakmıştır. İbn Cemâa eserinde siyaset ve yönetime dair yaklaşımında her ne kadar kendisinden önceki siyasetname türü eserler geleneğine belli ölçülerde dahil olsa da belli bir özgünlük boyutuna sahiptir. Dolayısıyla eser özgün bir siyasetname çalışmasıdır.

Kaynaklar

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. "Siyâsetnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/304-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ahmed, Fuad Abdu'l-Mun'im. "el-Müellif: İbn Cemâa". *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*. Bedreddin İbn Cemâa. 7-28. Katar: Riâsetu'l-Mehâkimi's-Şer'iyye ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 1985.
- Akkuzu, Tayfun. *Yönetim Düşüncesinin Gelişim Sürecinde Siyasetnameler: Defterdar Sarı Mehmet Paşa Örneği*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Akpınar, Cemil. "İbn Cemâa, Bedreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/388-392. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay. 3. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Çoban, Mehmet. *İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa'nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- İbn Cemâa, Bedreddin. *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslâm*. Tah. Fuad Abdü'l-Mun'im Ahmed. Katar: Riâsetu'l-Mehâkimi's-Şer'iyye ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 1985.
- İbn Cemâa. *Adle Boyun Eğmek, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*. çev. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- Canatan, Kadir. *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetname Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Darling, Linda. "Do Justice, Do Justice, for That is Paradise, Middle Eastern Advice for Indian Muslim Rulers". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*. 22 (2002): 3-19.
- Daver, Bülent. *Siyaset Bilimine Giriş*. 5. Basım. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekaiyat Tahlil ve Metin*. Haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa. *Devlet Adamlarına Öğütler*. Haz. Hüseyin Ragıp Uğural. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Defterî Mehmed Paşa. *Nesâihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*. Esad Efendi Kitaplığı. No: 1830.
- Defterî Mehmed Paşa. *Zübde-i Vakayiât*. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları. No: 1226.
- Devvânî, Celâleddîn. *Ahlâk-ı Celâlî*. Tah. Abdullah Mes'ûdî 'Ârâ'î. Tahran: İntişârât -i 'İttılâ'ât, 1391.
- Duverger, Maurice. *Siyaset Sosyolojisi*. çev. Şirin Tekeli. İstanbul: Varlık Yayınları, ty.

- Ergan, Nevin Güngör. *Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1998.
- Gazali, Ebû Hâmid. *et-Tibru'l-Mesbûk fî Nasihati'l-Mülûk*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'lİlmiyye, 1988.
- Genç, Nurullah. *Yönetim ve Organizasyon*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2007.
- Itkowitz, Norman. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslâmî Gelenek*. çev. İsmet Özel. 2. Basım. İstanbul: Şûle Yayınları, 1997.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. thk. Derviş el-Cüveydî. 2. Basım. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1996.
- İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ahmed. *es-Siyâsetu's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye*. Beyrut: Menşûrâtu Dâri'l-Afâkı'l-Cedîde, 1983.
- Kavak, Özgür. "Oryantalist Gözüyle İslam Siyaset Düşüncesi: İbn Cemâa'nın Siyaset Anlayışı ya da Şeriat'a Karşı Fıkıh". *İslam ve Klasik*. Haz. Sami Erdem - M. Cüneyt Kaya. 147-172. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Kavak, Özgür. "Bedreddin İbn Cemâa'nın Siyaset Anlayışı". *Adle Boyun Eğmek, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*. İbn Cemâa. 21-28. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- Kavak, Özgür. "Memlükler Dönemi Siyaset Düşüncesine Giriş: Ahkâm-ı Sultâniye Geleneginin İhyası ve Meşruiyet Problemini Aşma Çabaları". *İslam Tetkikleri Dergisi - Journal of Islamic Review*. 10/1 (2020), 181-228.
- Kınalızâde Âlî. *Ahlâk-ı 'Alâî*. Bulak: Matbaatü'l-Bulak, 1248.
- Kınalızâde Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî*. Haz. Mustafa Koç. İstanbul: Klasik Yayınları, 2007
- Kınalızâde Ali Efendi. *Devlet ve Aile Ahlakı*. Haz. Ahmet Kahraman. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ty.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. Haz. Yılmaz Kurt. Ankara: Ecdâd Yayınları, 1994.
- Lütfi Paşa. *Asafnâme-i Vezir Lütfi Paşa*. Haz. Ahmet Uğur. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

- el-Mübîdîn, Mühenned Ahmed. "es-Sultatu's-Siyâsiyye 'Inde'l-Fakîh Muhammed bin İbrâhîm bin Cemâ'a". *en-Nedve*. 12/2 (2001), 24-31.
- Okumuş, Ejder. *Dinin Meşrulaştırma Gücü*. İstanbul: Ark Kitapları, 2005.
- Okumuş, Ejder. *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*. 3. Basım. İstanbul: İz Yayınları, 2017.
- Okumuş, Ejder. *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. 4. Basım. İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Okumuş, Ejder. "Osmanlı Devleti'nde Siyaset Kurumu Olarak Adâlet Dairesi". *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Ed. Hüseyin Şeyhanlıoğlu. 13-26. İstanbul: Divan Kitap, 2019.
- Okumuş, Ejder. *İslam Siyaset ve Yönetim Düşüncesi Üzerine Yayınlanmamış Ders Notları*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2021.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. 4.bassım. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye İdare Tarihine Giriş*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1996.
- Özcan, Abdülkadir. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Mali Bazı Görüş ve Faaliyetleri". *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. 10-11 (1983): 239-248.
- Özcan, Abdülkadir. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan, A. Gökçe. "Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ Adlı Eserine Göre Osmanlı Yönetim Anlayışı ve Toplum Düzeni". *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 5 (2015): 1-22.
- Perry, John R. "Justice for the Underprivileged: the Ombudsman Tradition of Iran". *Journal of Near Eastern Studies*. 37/3 (1978): 203-215.
- Rosenthal, Erwin I. J. *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Ruby, Christian. *Siyaset Felsefesine Giriş*. çev. A. Ufuk Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

- Sari Mehmed Pasha. *Ottoman Statecraft The Book of Counsel for Vezirs and Governors (Nasaih ül-Vüzera vel'Ümera)*. çev. Walter Livingston Wright. Princeton: Princeton Üniversitesi Press, 1935.
- et-Tarsusi, Necmüddin İbrahim b. Ali. *Tuhfetu't-Turk Fîmâ Yecibu en Yu'mel fi'l-Mülk*. thk. Rıdvan es-Seyyid. Beyrut: Daru't-Talîa, 1992.
- Yılmaz, Coşkun. "Siyâsetnâme: Osmanlı Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/306-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. çev. Ömer Laçiner. 2. basım. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.